

HALK ŞİİRİMİZDE NEVRÛZ*

G.Tarman CENİKOĞLU**

ÖZET

HALK ŞİİRİMİZDE NEVRÛZ

Türk dünyasının en eski geleneksel bahar bayramlarından biri de Nevruz'dur. Eskiden beri çeşitli adlarla ve törenlerle kutlanan bu bayram, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre, gece ile gündüzün eşit olduğu 21 Mart gününe rastlamaktadır. 21 Mart, Göktürklerin Ergenekon vadisinden çıktıkları ve bağımsızlıklarını kazandıkları gün olarak da kabul edilmektedir. Türk ve diğer doğu topluluklarında Nevruz, çeşitli inançlara bürünmüştür. İslâm öncesinde halk şiiri örneklerini kopuzla terennüm eden şaman, kam, baskı, ozan... vb. halk şairleri, İslâm dininin kabulünden sonra Anadolu'da ozan adıyla sanatlarını icra etmişler; XV. Yüzyıldan sonra da âşık adını alıp saz eşliğinde geleneksel bayramı olan Nevruz'la ilgili şiirlerini irticâlen söylemişlerdir. Hükümdar şairlerden Babür Şah, **Babürnâme** adlı eserinde, halk şairlerinden Kaygusuz Abdal, Pîr Sultan Abdal, Âşık Ali İzzet Özkan, Kerim Dede şiirlerinde Nevruz konusunu işlemişlerdir. Anadolu ve Balkanlarda söylenen bir çok halk türküsünde de Nevruz temasına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : halk, şiir, Nevruz, bayram

ABSTRACT

NEVRUZ IN OUR FOLK POETRY

One of the oldest traditional spring festivals in Turkish world is Nevruz. This festival which has been celebrated for ancient time in different names and in different rituals coincidences with the date March, 21 in which the day-time and the night is equal, according to the Turkish Calendar with 12 Animals. It is also accepted that Nevruz is the date when Kok-Turks left from Ergenekon Valley and gained their independence. Nevruz has been disguised within the various beliefs in Turks and different Eastern communities. In pre-Islamic period of time, folk poets who sing their folk poems examples with kopuz (a kind of musical instrument used by ancient Turks), shaman, kam, baskı and ozan (poet), ...kept their arts in Anatolia under the name of "ozan" repeatedly, after they accept Islam as religion. After the 15th century, they

* Bu makale Dumlupınar Üniversitesi'nde 21 Mart 2003 tarihinde yapılan Nevruz paneline bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. DPÜ.Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi 43100-KÜTAHYA

were called as “aşık” (lover) and song their poems pertaining with the Nevruz as companying with the “saz” (a stringed instrument). Babür Shah, as ruler poet, in his work Babürname, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal, Aşık Ali İzzet Özkan, Kerim Dede, as folk poems, dealt with the Nevruz in their poems. Many folk songs which had been song in Anatolia and Balkans gave the place in their themes

Key words: folk, poem, Nevruz, festival

A. Giriş

Bildirimizin başlığı “Halk Şiiri” ve “Nevrûz” terimlerinden meydana gelmektedir. Bu kavramların sözlük, ansiklopedi ve diğer yayınlardaki karşılığı şu şekildedir.

Türk Dil Kurumu’nun **Türkçe Sözlüğü**’nde “Halk”: 1. Aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insan topluluğu: Türk halkı. 2. Aynı soydan gelmekle birlikte farklı ülkelerin uyruğu altında yaşayan insan topluluğu. 3. Belli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü, şeklinde tanımlanır.¹

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde “Halk Şiiri”: Vücuda getirenleri belli olmayan (anonim), halk arasında söylene söylene değişikliğe uğrayan ve ekseriya mûsiki eşliğinde okunan manzumelere denir. Bu itibarla, âşıklar tarafından ortaya konulan şiirler, ancak halk arasında anonim mahiyet kazanırsa halk şiiri çerçevesine dahil edilebilir. Halk şiiri kavramı içinde türkü, mani, ağıt, destan, ilâhî, ninni ve tekerleme gibi türler yer alır.²

Şemseddin Sami’nin **Kâmûs-ı Türkî** adlı sözlüğünde “Nevrûz”: “Yenigün”.Eski İran takviminde ve Takvim-i Celâli’de sene başı ve ilk bahar mebd’i olan gün ki Mart-ı Rûmi’nin dokuzuna müsadiftir; Nevrûz-ı Sultanî, Sultan Celâleddin Melikşâh’ın takvimindeki Nevrûz, “şeklinde dir.”³

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde “Nevrûz”, bir takım söyleyiş farklılıklarıyla bütün Türk Lehçe ve şivelerinde geçmektedir.

¹ **Türkçe Sözlük**, C.I, Ankara 1998, TDK., s. 933

² **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara 1981, s. 64

³ **KT**, (Haz. Şemseddin Sami), İstanbul 1985, Tıpkıbasım, s. 1475

Ayrıca Hint-Avrupa dil ailesine mensup bazı dillere de nevrûz kelimesi girmiştir.⁴

Ansiklopedilerde Nevrûz: Farsça nev (yeni) ve rûz (gün) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir. Eski İran takvimine göre “yılbaşı”, baharın başlangıcı olup aynı zamanda bayramdır. Ayrıca Selçuklu hükümdarı Celâleddin Melikşah’ın yaptırdığı takvimde de (Takvîm-i Celâlî) bulunmaktadır. Burada nevrûz İran nevrûzundan altı gün sonra gelir. İlkbaharın başlangıcı olan nevrûz, rûmî mart ayının 9. ve milâdî martın 22. gününe tesadüf eder. Güneş o gün Hamel (Koç) burcuna girer, gece ile gündüz eşit olur.⁵

Türk dünyasının yaşadığı alanları gösterir haritalara bakacak olursak, soydaşlarımızın kuzey yarım kürede 23-110 doğu boylamları, 35-55 kuzey enlemleri arasında yaşadıklarını görürüz. Dünyanın bu bölgesinde dört mevsimin başlangıcı ve bitişi hemen hemen yılın aynı günlerine rastlar.

Genelde kuzey yarım kürede yaşayan Türklerin bulunduğu dağ ve tepelerde bulunan karların yavaş yavaş erimesiyle birlikte tabiat yemyeşil bir bitki örtüsüyle kaplanır. İşte çevredeki karların erimesiyle birlikte derelerin su ile dolması, çağıl çağıl çağlaması, çiçeklerin açması, ağaçlarla kırların yeşilliğe bürünmesi insanoglunu sevindirir, neşelendirir, mutlu eder. Tabiatdaki bu değişiklik çeşitli törenlerle kutlanır. Türk dünyasının bilinen en eski bayramlarından biri de Nevrûz olup çok eski zamanlardan beri çeşitli adlar altında bir şölen havası içinde kutlanmaktadır. Bunlar: Nevrûz, Navruz, Novruz, Sultan Nevruz, Navrez, Nevris, Noruz, Ulusun Ulu Künü, Uli Kün, Ergenekon, Bozkurt, Çağan Baba Marta, Köklü Marta, İlk Yaz Yortusu, Yeni Gün, Yengi Gün, Mart Dokuzu, Mereke, Mevriz, Mart Bozumu...vb. adlarla biliniyor.

⁴ **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, (Haz. Ahmet Bican Ercilasun ve Diğerleri), Ankara 1991, s. 648.

⁵ **Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul 1990, s. 47

12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre de yeni yılın başlangıcı, gece ile gündüzün eşit olduğu, yani milâdî 21 Mart gününe rast geliyor.

Türk dünyasındaki yaygın inanişe göre, Nevrûz; Göktürklerin Ergenekon vadisinden çıktıkları, bağımsızlıklarını kazandığı gün olarak da kabul ediliyor. Bu konuda destanlarımızdan edindiğimiz bilgilere göre, atalarımız Göktürkler, nüfuslarının hızla artması üzerine, çevresi dağlarla sıralanmış Ergenekon vadisine zamanla sığmazlar. Buradan bir çıkış yolu ararlar. O günün teknik imkânlarıyla demir madeniyle kaplı dağları eriterek kılavuzları bir Bozkurt'un önderliğinde bir yüklü deve geçecek kadar yol açmayı başarırlar. İşte bu tarihi-millî gün her yıl baharda, 21 Mart günü – Ergenekon ya da Bozkurt bayramı- olarak da kutlanır. Bu olay sebebiyle, Türk toplulukları arasında milli duygu, milli şuur, bahar bayramı vesilesiyle canlı tutulmaya başlanır.

Türk ve diğer doğu topluluklarında Nevrûz çeşitli inançlara bürünmüştür. Bunlar;

1. Bektaşilerin büyük bayramıdır. Bu gün bağ-bahçe ve kırlarda eğlenirler.
2. Hz. Ali'nin doğum günüdür.
3. Hz. Ali ve Fatımatü'z-Zehra'nın evlendikleri gündür.
4. Hz. Muhammed'in hil'atını giydiği gündür.
5. Türkler'de bahar bayramıdır.
6. Güneşin Balık burcundan Koç burcuna girdiği gündür.
7. Kış mevsiminin sona erip, baharın başlamasıyla birlikte Türkler'in kışlaklardan yaylaklara göç etmeğe başladığı gündür.
8. Hz. Ali'nin hilâfete çıktığı gündür.
9. Nevrûz eski İran takvimine göre yılbaşısıdır.
10. Yunus peygamberin balığın karnından çıktığı gündür.

11. Asıl manası yeni gün. Eski İran takviminde ve Takvim-i Celâli'de yılbaşı ve yılın bahar müjdecisi olan günleri Rûmî Mart'ın dokuzuna tesadüf eder.

12. Yılbaşısı Mart olan bir malî yılın kullanılmasına, maaşların mevâcibin, vazifelerin Muharrem'den başlamayıp Mart'tan itibar olunmasına Defterdâr Âtîf Efendi'nin (ö. 1742) gösterdiği lüzum üzerine H. 1152'den itibaren başlanmıştır.

13. Nevrûz, yılın ilk bahar bayramı, yılın ilk günüdür ki, İranlılar'ın milli bayramıdır ve Nevrûz-ı Sultanî ile aynı güne tekâbül eder.

14. Hz. Nuh'un gemisinin karaya oturduğu gündür.

15. Hz. Ali'nin doğum gününde Nevrûz adlı öksüz bir çocuğun getirdiği kırmızıya boyanmış bir yumurtadan dolayı günümüze kadar kutlanılagelmiştir.

16. Sultan Nevrûz adlı birisinden kalmıştır. Bu Sultan, yoksulları koruduğu için halk da bu günü, onun hatırasına doğum günü olarak kutlamıştır.

17. Dargın olanların barışması için Hz. Ali tarafından ilân edilen bayramdır.

18. Türkler'in Ergenekon'dan çıktıkları gündür. Beşbin yıldan beri Doğu dünyasında bilinir. Orta Asya Türklüğünün bayramıdır.

19. Dünyanın kuruluşunun tamamlandığı gündür.

20. İlk baharın başlangıcı olup esasen Mart ayının 22'sine tesadüf eden yeni yıl bayramıdır.

21. Doğu milletlerinin kabul ettikleri yılbaşı.

22. Baharın girdiği ilk gün, Mart'ın 22'sine rastlar.

23. Harezmi hükümdarı Sultan Melikşah'ın icadıdır.

24. Eski insanların önceleri mevsimlere bağlı olan toplantıları, daha sonra Nevrûz törenlerini Zerdüştlükle, bazıları da İslâm dini ile bağdaştırmışlardır.

25. Ateşperestlerden kalan bir bayramdır.

26. Nevrûz, kütleî bir halk bayramıdır.

27. Orta Asya ve Yakın Doğu halklarının eski geleneksel yeni yıl bayramı.Orta Asya'da İslâm dinî yayılmadan evvel mevcut idi.

28. Yeni gün.Yılda iki güne Nevrûz adı verilir. Birine nevrûz-ı amme, diğetine nevrûz-ı hassa denir.

29. Yılbaşı günü, Arapça eserlerde Noyruz şeklinde geçer.

30. İran şahlarından Cemşid'in bir dünya gezisinden sonra her yerden çok beğendiği Âzerbaycan'da 21 Mart'ta taht kurup oturduğu gündür.

31. Hz. Âdem'in balçıktan yaratıldığı gündür.⁶

Türk dünyasının en eski bahar ve kurtuluş bayramı olan Nevrûz, doğudan batıya, kuzeyden güneye Türkçe'nin konuşulduğu çok geniş bir coğrafyada beş bin yıldan beri törenlerle büyük bir coşku içerisinde kutlanmaktadır.

1990'lı yılların başında bağımsızlıklarını kazanan kardeş Orta-Asya Türk Cumhuriyetlerinde Nevrûz bayram günü olan 21 Mart, resmî tatil olup devletin himayesinde geniş halk kitlelerinin de katılımıyla çeşitli gösterilerle kutlanmaktadır.

Anadolu'da hükümlan olan Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün himayesinde resmî bir bayramı havasında kutlanan Nevrûz, malî yılbaşı olarak da 1985 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

B. Halk Şiirinde Nevrûz:

Nevrûz, Türk şiirinin hem halk, hem de divân sahasında çeşitli şair ve ozanların şiirlerine konu teşkil etmiş, her iki alanda da güzel örnekler

⁶ Zeynelabidin MAKAS, **Türk Milli Kültüründe Nevrûz**, İstanbul 1987, ss. 82-86

verilmiştir. Biz bu iki sahadan bildirimizin konusu olan Nevruz'un halk şiiirindeki yeri ve önemini belirtmeye çalışacağız.

İslâm öncesinde daha çok sözlü halk edebiyatı ürünlerini kopuzla terennüm eden şaman, kam, baksı, ozan... vb. halk şairlerinin İslâmiyetle tanıştıktan sonra Anadolu'da yine ozan adıyla, XV.yüzyıldan sonra da yine bu vatan topraklarında âşık adını alıp saz eşliğinde geleneksel bahar bayramı olan Nevruz temasını işlediklerini görüyoruz.

Hükümdar şairlerden Bâbü Şah, **Bâbürnâme** adlı hatıratında M. 1504 / 1505 yıllarında Ramazan bayramı ile Nevruz bayramının 1-2 gün gibi müddetle birleşmesinden dolayı Nevruz'dan şöyle bahsetmektedir:

“... ”

Yeñi ay yâr yüzi birle körüp il şad bayramlar
Meñe yüz ü kaşındın ayru bayram ay(1)nda gamlar,
Yüzi Nevruzı vaslı aydıpnı Babür ganimet tut,
Ki mundın yahşı bolmas bolsa yüz Nevruz bayramlar
...”⁷

İğdır ve çevresinde, Nevruz bayramında, suda pişirilmiş yumurtalar çeşitli renklere boyanarak, kapı kapı dolaşan çocuklara armağan olarak verilir ve şu bayatı hep bir ağızdan söylenir.

“... ”

Nevruz, nevrüz bahara
Güller, güller nâhâra
Bağçamızda gül olsun
Gül olsun, bülbül olsun
...”

Balkanlarda yaşayan Türkler, Nevruz bayramı törenlerinde şu türküyü okurlar:

“... ”

⁷ Abdulhaluk M. ÇAY, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara 1993, s. 76

Iyd-i cahım ık salın bin naz ile serv-i revân
Muntazırdır hub cemâlin görmeğe her âşıkân
Her taraftan çağrışurlar üftade gan
Iyd-i Nevrûz'un mübarek olsun ey şah-ı cihan
Iyd-i şeriflerin mübarek olsun ey serv-i semend

...”

Kışın sonlarına doğru karlar arasından çıkıp açan Kardelen çiçeği bu ayda görülmeğe başlar, buna da“Nevrûz” adı verilir. Bu adla bir halk türküsü de vardır.

“... ”

Sümbül der ki, boynum uzun	Nevrûz der ki ben nazlıyım
Yapraklarım düzüm düzüm;	Sarp kayalarda gizliyim
Ak gerdana beni düzün	Mavi donlu, gök gözlüyüm
Benden âlâ çiçek var mı?	Benden âlâ çiçek var mı?

Al baharlı mavi dağlar	Al baharlı mavi dağlar
Yârim gurbet elde ağlar.	Yârim gurbet elde ağlar. ⁸

Kaygusuz Abdal, bir şiirinde Nevrûz bayramı sabahını şöyle tasvir eder:

Erişti bâd-ı nevrûz gülistâne
Gülistân vakti yetti kim uyane
Temamet yeryüzü cünbişe geldi
Behište benzedi devr-i zamane
Gülistan goncesin açtı donandı
Divâne oldu bülbüller divâne
Yine simurge haber verdi hüdhüd
Otağın başına konmuş şahâne

⁸ MAKAS, age; 27

Güvercin çifti ve öte geldi
Dudak dudağa verdi cânı cânê
Kışın hamuş olan kuşlar âcep kim
Firak u derd ile geldi lisâne

...”

XVI. yy. halk şairlerinden Pir Sultan Abdal, bir Nevrûziyyesinde, sevgi, birlik, gönüllerin şâd olması, tabiatın uyanışı... vb. görüşleri söyler.

Sultan nevrûz günü cemdir erenler
Gönülleri şaz oldu ehl-i imanın
Cemal yârı görüp doğru bilenler
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Cümle eşya bu gün destûr aldılar
Aşk ile didâre karşı yandılar
Erenler ceminde bâde sundular
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Erenler dergâhı Rûşen bu günde
Doldurmuş bâdeyi sunar elinde
Suyuz kalan kanar kendi gölünde
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Sultan Nevrûz günü canlar uyanır
Hâl ehli olanlar nura boyanır
Muhib olan bu gün ceme dolanır
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Pir himmet eyledi bugün kuluna
Cümle muhib bu gün cemde buluna
Cümle eşya kudret balına
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Âşık olan canlar bu gün gelirler
Sultan Nevrûz günü birlik olurlar
Hallâk-ı cihandan ziya alurlar
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Pir sultan'ım eydür erenler cemde
Akır çeşmüm yaşı her dem bu demde
Muhabbet âteşi yanar sinemde
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın

Son dönem halk ozanlarından Âşık Ali İzzet Özkan, “Çiçekler” adlı şiirinde yılın her ayında tabiattaki değişiklikleri, dağlarda, tepelerde açan çiçek çeşitlerini özellikleriyle sayarken Nevrûz'a da yer verir.

Şubat ayı kısa gücük gelince
Domur domur yerden çıkar çiçekler
Mart ayında şu gökler gürleyince
Silkinir, kalkar, uyanır şu çiçekler

Çiğdem biter al kırmızı donu var
Gök navruzum derelerde şanı var
Dertli lâlelerin eğri boynu var
Yel esti mi vurur yıkar çiçekler.

Abril Nisan ayı dağlar don bürür,
Kara sümbül yeşil giymiş has durur;
Kaba yeller eser, boz karlar erir
Çisen çisen yağmur yağar çiçekler.

Haziran'da mavi nergiz allanır,
Cümle çiçek aşka gelir sallanır,
Bülbül öter, has bahçeler güllenir
Burcu burcu ne has akar çiçekler

Mayıs ayı ak çiçekler toplarım,
Deste deste bağlar bağlar çaplarım,
Armağan götürür dost ahbablarım,
Hasret ile yol bakar çiçekler

Temmuz ayı yeşil otlar döşenir
Düz obalar yüce beller kuşanır,
Lezzetiyem yaylalarda yaşanır,
Cığıl cığıl sular akar çiçekler

Halk şiirinin Âlevi-Bektaşî geleneğinde de Nevrûz teması işlenmiştir. İşte böyle şiirlerden birinde şair Kerim Dede, Hz. Ali, Hacı Bektâş-i Velî, Kerbelâ gibi bu zümrenin inanç konularına yer verdikten sonra Nevrûz konusunda şöyle seslenir:

“... ”

Hünkâr Hacı Bektaş Velî'nin aşkına
Bahçede açılan gülüm aşkına,
Kerbelâ'da yatan imam aşkına,
Uyan Ali'm uyan, zamanın geldi.

Kerim Dede'm gitmek ister Nevrûz'a
Alaydan ayrılmış ördeği yüze,
Bizde niyaz ettik Sultan Nevrûz'a
Uyan Ali'm uyan, zamanın geldi.⁹

Bu gelenek mensupları, 21 Mart Nevrûz bayramını çeşitli törenlerle kutlar, cem âyini yaparlar, sema gösterilerinde “nefesler” okurlar. Bu nefeslerden biri şöyledir:

“Gelin ey nâzenin canlar
Bu gün Nevrûz-u Sultandır,
Sâfâlar sürsün ihvanlar
Bu gün Nevrûz-u Sultandır.

Bütün mümin, bütün İslâm
Bu gün etmek gerek bayram
Hemen sun sâkiya, gel câm
Bu gün Nevrûz-u Sultandır...”

Türk dünyasının, bu köklü bahar bayramının halk şiirine yansıması şüphesiz belirttiğimiz bu şiirlerle, tabii ki sınırlı değildir. Nevrûz temasının işlendiği yüzlerce şiir bulunmaktadır. Zamanın kısıtlı olması sebebiyle sadece bu örneklerle “Halk Şiirinde Nevrûz” konulu bildirimizi bitiriyoruz.

Nevrûz bayramının, milletimize sevgi, dostluk, kardeşlik ve mutluluk getirmesi dileğiyle saygılar sunarım.

21 Mart 2003 / KÜTAHYA

⁹ MAKAS,age; s. 28

KISALTMALAR

Age : Adı geçen eser

C : Cilt

Hagem: Halk Kùltùrlerini Araştırma ve Geliřtirme Genel Mùdùrlùğü

Haz. : Hazırlayan

KT : Kamùs-ı Türkî

s. : Sayfa

ss. : Sayfalar arası

TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TDK : Türk Dil Kurumu

KAYNAKÇA

- ÇAY, Abdulhalûk M. : **Türk Ergenekon Bayramı / Nevrûz**, Ankara 1993.
- GÜZEL, Abdurahman: “Türk Ergenekon Bayramı / Nevrûz ve Kaygusuz Abdal’da Bir Nevrûz Sabahı”, **Millî Folklor**, 3 (17), Ankara 1993.
- _____ : “XIV-XV. Yüzyıl Edebiyatında Nevrûz ve Nevrûziyeler”,
- İmlâ Kılavuzu**, TDK., Ankara 1996.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, (Haz. Ahmet Bican Ercilasun ve Diğerleri), Ankara 1991.
- MAKAS, Zeynel abidin: **Türk Millî Kültüründe Nevrûz**, İstanbul 1987.
- Nevrûz**, (Haz. Sadık K. TURAL), Ankara 1995.
- Nevrûz / Yenigün 21 Mart**, Kültür Bakanlığı, Hagem Yayını, Ankara 1994.
- Şemseddin Sami: **Kâmûs-ı Türkî**, Tıpkıbasım, İstanbul 1985.
- TURAL, Sadık-KILIÇ Elmas (Haz.): **Nevrûz ve Renkler**, Ankara 1996.
- Türkçe Sözlük**, C. I-II, TDK., Ankara 1998,
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul 1981.